

ГАВРИЛЕНКО Тетяна<https://orcid.org/0000-0001-9412-5805>

SCOPUS ID 57205144675

Researcher ID AAC-8803-2022

Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
(Чернігів, Україна) E-mail: leonida13@ukr.net

КОНТРОЛЬ І ОЦІНЮВАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ: ВІД ФОРМАЛІЗМУ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ (1920-ті – 2020-ті рр.)

Мета роботи – ретроспективний аналіз розвитку контролю та оцінювання як складників освітнього процесу в початковій школі України у 1920-ті – 2020-ті рр. та визначення основних тенденцій їх трансформації від формалізованих до гуманістично орієнтованих підходів.

Методологія. Підготовка статті здійснювалася з опертям на історіографічний, джерелознавчий, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, герменевтичний і системний підходи. Їх застосування дало змогу з'ясувати стан наукового розроблення проблеми, проаналізувати джерела дослідження, простежити зміни у контролі та оцінюванні навчальних досягнень молодших школярів упродовж 1920-х – 2020-х рр., зіставити їх функції, форми, методи й критерії у різні періоди розвитку початкової освіти та узагальнити трансформації контрольно-оцінювальної діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що розвиток контролю та оцінювання в початковій школі України вперше цілісно простежено в широких хронологічних межах – від 1920-х до 2020-х рр. Уточнено тенденції й чинники трансформації контрольно-оцінювальної діяльності та показано її еволюцію від формалізованого підходу до гуманістично спрямованої моделі оцінювання.

Висновки. Установлено, що розвиток контролю та оцінювання в початковій школі України мав складний і суперечливий характер. Провідними тенденціями були домінування формалізованого підходу, поступове розширення функцій оцінювання, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, посилення гуманістичних засад і переорієнтація оцінювання на особистісний розвиток молодшого школяра.

Ключові слова: початкова школа, контроль, оцінювання, молодші школярі, гуманізація, формувальне оцінювання, Україна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Актуальність дослідження зумовлена сучасними змінами в початковій освіті України, насамперед переходом до формувального оцінювання, що орієнтоване на підтримку індивідуального поступу здобувачів освіти. За таких умов особливого значення набуває осмислення історичного досвіду здійснення контролю й оцінювання в початковій школі, оскільки сучасні підходи формувалися внаслідок тривалої трансформації педагогічних ідей і практик. Історико-педагогічний аналіз цієї проблеми дає змогу виявити передумови утвердження гуманістичних підходів у контролі та оцінюванні навчальної діяльності молодших школярів та врахувати досвід і помилки минулого.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Здійснений історіографічний аналіз засвідчив, що проблема контролю й оцінювання у початковій школі була предметом історико-педагогічних та дидактичних досліджень. Зокрема, С. В. Чупахіна розкрила питання оцінювання навчальних досягнень дітей 6–7-річного віку у закладах освіти України в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. [24]; А. А. Предик – оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні у другій половині ХХ ст. [15]. О. Я. Савченко у

низці працю здійснила ретроспективний аналіз стану проблеми контролю й оцінювання учнів у період радянської школи; висвітлила дидактико-методичні засади контролю й оцінювання навчальних досягнень молодших школярів [18; 20]. Водночас у науковій літературі бракує узагальнювального дослідження, у якому розвиток контролю та оцінювання в початковій школі України був би простежений як окрема історико-педагогічна проблема в широких хронологічних межах – 1920-ті – 2020-ті рр., що й зумовило здійснення цієї розвідки.

Метою статті є ретроспективний аналіз розвитку контролю та оцінювання як складників освітнього процесу в початковій школі України у 1920-ті – 2020-ті рр. та з'ясування основних тенденцій їх трансформації від формалізованих до гуманістично орієнтованих підходів.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного та/або експериментального дослідження із зазначенням методів дослідження. Підготовка статті здійснювалася з опертям на історіографічний, джерелознавчий, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, герменевтичний і системний підходи. Їх застосування дало змогу з'ясувати стан наукового розроблення проблеми, проаналізувати джерела дослідження, простежити зміни у контролі та оцінюванні навчальних досягнень молодших школярів упродовж 1920-х – 2020-х рр., зіставити їх функції, форми, методи й критерії у різні періоди розвитку початкової освіти та узагальнити трансформації контрольної-оцінювальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. більша частина території України увійшла до складу радянського союзу, що означало втрату державної незалежності й встановлення радянського окупаційного режиму. У 1920-х рр. в УСРР освіта частково зберігала національний характер, однак поступово набувала виразного ідеологічного забарвлення [4, 136]. Важливим педагогічним чинником змін стала трансформація моделі навчання. У зв'язку з поширенням комплексної системи, бригадно-лабораторного методу та методу проєктів індивідуальний контроль знань учнів фактично не здійснювався, а бальну систему оцінювання було скасовано. Основними способами перевірки успішності стали бесіди, усні й письмові доповіді, розповіді про прочитане, тестування, виставки зошитів і творчих робіт школярів [5, 71].

На початку 1930-х рр. в умовах утвердження тоталітарного режиму, монополізації більшовицької влади та уніфікації освітньої політики українська система освіти втратила свою унікальність і була підпорядкована загальнорадянській моделі. Розгортання боротьби проти так званого «методичного прожекторства», ліквідація бригадно-лабораторного методу та повернення до уроку як основної форми організації навчання в школі зумовили відновлення індивідуального, систематичного контролю знань і нормативно визначених форм обліку результатів навчання. Відтоді контроль виконував не лише дидактичну, а й управлінську функцію: для учнів, які закінчували початкову школу, запроваджено іспити як форму підсумкового обліку знань і засіб державного та громадського контролю за якістю роботи вчителів і школи загалом [8, 3]. Учні IV класу складали 8 письмових й усних іспитів, зокрема з української та російської мов, арифметики, природознавства, географії, а в школах національних меншин – також із рідної мови. Із 1938 р. усні випробування проводилися за білетами. Така практика свідчила про посилення формалізації контролю, його стандартизацію та зростання ролі екзамену як інструменту дисциплінування учнів. Водночас вона створювала значне навчальне навантаження на дітей молодшого шкільного віку [5, 71].

У 1935 р. запроваджено єдину загальнорадянську систему успішності учнів, що передбачала п'ять рівнів словесних оцінок: «дуже погано», «погано», «посередньо», «добре», «відмінно». Наказом наркома освіти УСРР В. П. Затонського «Про оцінку успішності» (1935) були визначені види оцінок – разові, чвертьові, річні та іспитові, а також окреслені основні критерії оцінювання: обсяг і міцність знань, ступінь розуміння навчального матеріалу, уміння застосовувати знання на практиці, кількість і характер помилок [12, 6]. 1944 р. словесну систему було замінено цифровою п'ятибальною, що завершило оформлення моделі оцінювання, яка на тривалий час стала домінантною в початковій школі [5, 71].

Отже, у 1920-х – 1940-х рр. контроль і оцінювання в початковій школі України розвивалися під впливом суспільно-політичних трансформацій та змін у педагогічній теорії й практиці. Якщо в 1920-х рр. переважали пошуки нових форм контролю і відмова від традиційної бальної системи, то в 1930-х – 1940-х рр. утвердилася централізована, уніфікована й жорстко регламентована модель контролю, зорієнтована насамперед на облік знань, дисциплінування учнів і стандартизацію освітнього процесу.

У 1950-х – першій половині 1960-х рр. під впливом відносної демократизації та гуманізації, розвитку педагогічної думки та практичних потреб школи у контролі та оцінюванні навчальної діяльності молодших школярів відбулися помітні зрушення. Однією з провідних

тенденцій цього періоду стало поступове згортання екзаменаційної практики в початковій школі. З 1954–1955 н. р. кількість екзаменів було скорочено до трьох: з української та російської мов і арифметики [17, 3–4]. У 1957 р. Міністерство освіти УРСР ініціювало скасування екзаменів у IV класі, обґрунтовуючи це їх формальністю, перевантаженням учнів і дублюванням річних оцінок. У результаті екзамену у початковій школі було відмінено, а переведення учнів до середніх класів здійснювалося на підставі річних оцінок [1, 11].

Оцінювання успішності учнів здійснювалося за навчальними чвертями на основі поточного обліку за цифровою п'ятибальною системою [3, 91]. Паралельно з оцінкою за успішність виставлялася й оцінка за поведінку. Учні, які демонстрували відмінну поведінку та одержували оцінку «5» з усіх предметів, заохочувалися книгами або похвальними грамотами [1, 11–12].

Важливим кроком у вдосконаленні оцінювальної діяльності стала розробка єдиних норм оцінювання знань із базових навчальних предметів. У 1949 р. Міністерство освіти УРСР затвердило «Норми оцінок успішності учнів з української і російської мов та арифметики», покликані уніфікувати вимоги до усних і письмових робіт та підвищити якість викладання [13]. Надалі вони стали основою для оцінювання навчальної діяльності учнів. Водночас відсутність єдиних вимог до оцінювання зі співів, малювання й фізичної культури засвідчувала неповну розробленість системи та спонукала науковців до пошуку більш диференційованих підходів. У 1963–1964 рр. на сторінках журналу «Радянська школа» були запропоновані для обговорення норми оцінок з природознавства, ручної праці, малювання та співів, що свідчило про поступове розширення уявлень про об'єкти й критерії оцінювання в початковій школі [3, 91].

Отже, у 1950-х – у першій половині 1960-х рр. у контролі та оцінюванні в початковій школі поєднувалися дві взаємопов'язані тенденції: збереження уніфікованої п'ятибальної системи, нормативності та високого ступеня регламентації й водночас поступове послаблення екзаменаційного тиску, розширення ролі поточного контролю та уточнення критеріїв оцінювання. Ці зміни були зумовлені як суспільно-політичними зрушеннями, так і педагогічним усвідомленням потреби врахування вікових можливостей молодших школярів та підвищення ефективності освітнього процесу.

У другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. контроль і оцінювання знань молодших школярів розглядалися як важливий складник освітнього процесу, покликаний виявляти якість засвоєння учнями програмового матеріалу з усіх навчальних предметів. У цей період вони почали виконувати не лише освітню й виховну, а й стимулювальну функцію [10, с. 64]. Водночас у теорії та практиці початкового навчання дедалі більшого значення набували психологічні аспекти, зокрема характер взаємин між учителем та учнями у процесі перевірки й оцінювання знань. Наукові співробітники НДІ педагогіки УРСР, розробляючи критерії та норми оцінювання ЗУН молодших школярів, наголошували на важливості індивідуального підходу. Н. Ф. Скрипченко підкреслювала, що вчитель має керуватися не лише встановленими вимогами, а й враховувати особливості кожної дитини, її розвиток і можливості, зважаючи на вплив оцінки на емоційний стан учня, його здоров'я та інтерес до навчання [22, 32].

Основними видами контролю, як і в попередній період, залишалися поточний, що давав змогу отримувати відомості про успішність учнів, виявляти прогалини у ЗУН та їх причини, і підсумковий, спрямований на перевірку реалізації навчальної програми за певний період [10, 64]. У теорії і практиці початкового навчання визначилися як найбільш стабільні й поширені такі методи та форми контролю: усний – індивідуальне та фронтальне опитування, усні вправи, контрольна робота; письмовий – письмові вправи, диктанти, перекази, твори, контрольні та самостійні роботи; практичний – практичні роботи, досліди, ведення календаря природи; графічний – виконання малюнків і графічних завдань із трудового навчання. У 1970-х рр. шкільна практика поповнилася новими формами – машинним і безмашинним програмованим контролем. Проте і науковці, і вчителі-практики визнавали, що потенціал традиційних методів перевірки знань ще не був вичерпаний [3, 148].

Зміни у змісті початкової освіти зумовили підвищення уваги до поточних і підсумкових контрольних робіт як важливих інструментів виявлення якості навчання. Нормативні документи чітко регламентували час їх проведення та кількість [16, 8–9].

Певному вдосконаленню оцінювальної діяльності сприяло впровадження «Критеріїв та норм оцінки знань, умінь і навичок учнів» (1972), у яких було враховано вимоги нових програм для початкової школи, специфіку окремих навчальних предметів і психологічні особливості учнів. Позитивною тенденцією було те, що в I частині I класу підсумкові оцінки з усіх предметів не виставлялися, а поточні оцінки в зошитах і класному журналі рекомендувалося ставити лише позитивні. На початку 1970-х рр. зі співів та фізкультури успішність учнів могла оцінюватися як «зараховано» або «не зараховано», що можна розглядати як позитивний крок,

оскільки формування відповідних умінь значною мірою залежало від природних здібностей дітей. Однак наприкінці 1970-х – у 1980-х рр. у нормативних документах знову спостерігається повернення до п'ятибального оцінювання з цих навчальних предметів, щоправда оцінки «2» та «1» рекомендувалося ставити лише за виняткових обставин [3, 148].

Як і раніше, річні оцінки виставлялися на основі оцінок за чверті з урахуванням фактичного рівня ЗУН учня на кінець навчального року. У нормативних документах наголошувалося, що підсумкові оцінки не повинні бути середнім арифметичним, а мають відповідати реальному рівню знань учнів. До наступного класу переводилися учні, які мали позитивні оцінки з усіх предметів незалежно від оцінок зі співів і малювання [10, 64].

У досліджуваний період зберігалася й практика морального стимулювання навчальних досягнень. Молодші школярі, які мали «відмінну» поведінку та одержували з усіх предметів оцінки «5», за винятком співів і музики, образотворчого мистецтва та фізкультури, брали активну участь у громадському житті школи нагороджувалися у I–III класах книгами, а в IV класі – похвальними грамотами; з 1969–1970 н.р. учні всіх початкових класів нагороджувалися похвальними грамотами, а з 1972–1973 н.р. – похвальними листами. За традицією радянського часу під час нагородження враховувалася також думка піонерської організації та органів учнівського самоврядування [3, 149]. Це свідчить про поєднання власне навчального оцінювання з ідеологічно забарвленими механізмами виховного впливу.

Поряд з оцінкою за успішність учням виставлялася й оцінка за поведінку. Її головним критерієм було виконання обов'язків, установлених «Правилами для учнів». Однак на практиці класоводи нерідко, виставляючи оцінку за поведінку, брали до уваги якість виконання навчальних завдань, а оцінюючи навчальні досягнення – зважали на дисциплінованість, наявність зошита чи виконання домашнього завдання [23, 65]. Принцип оцінювання поведінки фактично дублював логіку оцінювання знань: у центрі уваги були не досягнення учня, а кількість порушень. Імовірно, задля спрощення цього процесу з 1970 р. замість п'ятибальної системи було запроваджено трибальну: «зразкова», «задовільна», «незадовільна» [2, 150]. Попри те, що у нормативних документах оцінка за поведінку трактувалася як засіб зміцнення дисципліни, на практиці вона часто перетворювалася на інструмент покарання та не завжди мала об'єктивний характер.

Отже, у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. система контролю та оцінювання в початковій школі України зберігала високий ступінь нормативності, уніфікації та регламентації, що відповідало загальній логіці розвитку радянської школи. Водночас у цей час посилювалася увага до стимулювальної функції оцінювання, психологічних особливостей молодших школярів, уточнювалися критерії оцінювання та розширювалися форми контролю. Це дає підстави розглядати зазначений період як суперечливий: поряд із формалізованими й дисциплінарними практиками поступово визрівали передумови для подальшої гуманізації цих складників освітнього процесу.

На початку 1980-х рр. посилювалася критика системи контролю та оцінювання через її формалізм, орієнтацію на кількісні показники та недостатню об'єктивність, що зумовило необхідність змін на державному рівні. У 1984 р. Міністерством освіти УРСР було окреслено заходи щодо подолання цих недоліків і впроваджено вимоги, за якими оцінювання мало бути об'єктивним, комплексним і не використовуватися як засіб покарання.

Поряд із бальною оцінкою пріоритетного значення мала набувати словесна характеристика успіхів і недоліків учнів у навчанні. Багатопредметність початкового навчання та різноманітність його цілей зумовили також конкретизацію об'єктів контролю та оцінювання: увага вчителів акцентувалася на логічності й послідовності думки учня, правильності викладу змісту навчального матеріалу, умінні обґрунтовувати відповідь і застосовувати набуті знання [3, 237]. Це свідчило про поступове посилення педагогічної орієнтації на особистість дитини та якісні характеристики її навчальної діяльності.

Вагомий вплив на оновлення підходів до контролю й оцінювання мала активізація наукових досліджень у галузі початкової освіти. У 1980-х рр. науковці лабораторії навчання і виховання молодших школярів НДІ педагогіки УРСР під керівництвом М. В. Богдановича здійснювали систематичне вивчення рівня ЗУН учнів, результати якого стали підґрунтям для підготовки методичних листів «Перевірка і оцінювання знань, умінь і навичок учнів (1 клас одинадцятирічної школи)» (1987) та «Критерії та норми оцінювання знань, умінь і навичок молодших школярів» (1987). Вони засвідчували посилення наукового підґрунтя оцінювальної діяльності та прагнення надати їй більш диференційованого й психологічно виваженого характеру [3, 238].

Особливе місце в оновленні системи оцінювання посідала проблема навчання шестирічних учнів. З урахуванням їхніх вікових особливостей у I класі чотирирічної початкової школи було скасовано бальну систему оцінювання. Оцінювання першокласників ґрунтувалося на гуманістичному та дитиноцентрованому підходах. Учитель мав підтримувати навіть найменше просування дитини вперед, створювати ситуації успіху для тих учнів, які повільно оволодівали навчальним матеріалом. Водночас науковці застерігали від формального розуміння гуманного ставлення до дітей: воно не зводилося до постійного вживання загальних схвальних висловів на кшталт «Молодець!», «Чудово виконано!», «Відмінна робота!». Натомість перевага мала надаватися розгорнутій змістовно-мотиваційній оцінці [3, 238].

У другій половині 1980-х рр. у практиці роботи вчителів, які навчали шестирічних учнів, набули поширення оцінки у вигляді символів-знаків. Проте науковці застерігали класоводів від запровадження такого виду оцінювання. О. Я. Савченко наголошувала, що домінувати має оцінка у формі вмотивованого оцінного судження, оскільки саме вона дає змогу учневі усвідомити, як він упорався з роботою, що вийшло добре, у чому полягає помилка і як її краще виправити. Учена вважала недоцільним використання матеріальних заміників оцінок – усіяких рибок, зірочок, паперових прапорців тощо [19, 81–83]. Ці міркування відображали важливий зсув у розумінні оцінювання: від зовнішнього стимулювання до підтримки самооцінки дитини.

Демократичні зміни в освіті сприяли не лише широкому обговоренню проблеми контролю та оцінювання, а й поширенню в практиці роботи класоводів нових підходів: словесного оцінювання, багатобального оцінювання, взаємооцінювання та самооцінювання, відмови від негативних оцінок, безбального оцінювання [3, 239]. Це засвідчувало поступове формування нової педагогічної культури оцінювання, у центрі якої опинялися не лише результати навчання, а й особистість молодшого школяра, його емоційний стан і навчальна мотивація.

На цьому тлі суперечливим явищем було запровадження з 1985-1986 н.р. нової системи оцінювання за поведінку з метою підвищення відповідальності учнів за навчання, поведінку і працю. Поряд з оцінкою за поведінку вводилася оцінка за старанність у навчанні та суспільно корисній праці. Головним критерієм оцінки за поведінку стали нові Правила для учнів (1985). Замість трибальної запроваджувалася чотирибальна («зразкова», «гарна», «задовільна», «незадовільна») система оцінювання [6; 7; 9]. Попри визначені критерії, виміряти рівень поведінки та старанності учнів було значно складніше, ніж навчальні досягнення. Як і оцінка за навчальну діяльність, оцінки за поведінку та старанність часто мали суб'єктивний характер, застосовувалися як засіб покарання, залякування учнів і як інструмент влади над ними. Позитивно, що на початку 1990-х рр. оцінка за старанність у навчанні та суспільно корисній праці була скасована, а оцінка за поведінку виставлялася за рішенням педагогічної ради школи.

Отже, у середині 1980-х – на початку 1990-х рр. у системі контролю та оцінювання в початковій школі України виразно окреслилися тенденції до подолання формалізму, посилення гуманістичної спрямованості та врахування вікових особливостей молодших школярів. Водночас ці зміни мали суперечливий характер: поряд із утвердженням словесного, безбального оцінювання зберігалися дисциплінарні практики, пов'язані з оцінкою поведінки та старанності. Саме в цей період були закладені важливі передумови для подальшого реформування контрольно-оцінювальної діяльності в умовах незалежної України.

У перше десятиліття незалежності України контроль і оцінювання навчальних результатів молодших школярів розвивалися в контексті загальної демократизації освіти, переосмислення її цілей і поступового утвердження особистісно орієнтованого підходу. Пошуки шляхів удосконалення контролю зумовили появу нових методів. Із початку 1990-х рр. у освітній процес поступово впроваджувалися тести, що використовувалися під час поточного й тематичного контролю. З метою визначення якості підготовки молодших школярів із базових навчальних предметів Управлінням змісту базової освіти розроблялася система державних тестів. В окремих школах, за ініціативи педагогічних колективів, у освітній процес запроваджувалися заліки та іспити як методи підсумкового контролю у початковій школі [2, 51]. Це засвідчувало, що перехідний період супроводжувався не лише оновленням методів контролю, а й певною варіативністю педагогічних підходів.

Значна увага в досліджуваній період приділялася проведенню підсумкової атестації учнів наприкінці навчального року. За рішенням педагогічної ради закладу загальної середньої освіти вона могла здійснюватися у формі тестування або підсумкової контрольної роботи [2, 51]. Із 2000–2001 н.р. з метою забезпечення державного контролю та моніторингу відповідності освітнього рівня учнів, які завершили навчання в закладі I ступеня, вимогам державного стандарту було запроваджено нову форму контролю – державну підсумкову атестацію. Її зміст,

форми та порядок проведення визначало Міністерство освіти і науки України. Державній підсумковій атестації підлягали результати навчальної діяльності учнів III(IV) класів із української мови і читання та математики [14, 6–7].

У 1990-х рр. на державному рівні неодноразово переглядалися й особливості поточного та підсумкового оцінювання молодших школярів. У I класі трирічної та I-II класах чотирирічної початкової школи застосовувалася словесна оцінка успішності. У наступних класах вона доповнювалася бальною системою [3, 303]. Із 1999 р. вербальне оцінювання здійснювалося лише в I класі чотирирічної та в першому півріччі I класу трирічної початкової школи з навчальних предметів інваріантної частини навчального плану. Знання учнів із предметів і курсів варіативної частини оцінювалися шляхом заліку («зараховано») наприкінці кожної навчальної чверті [2, 52]. Із 2001 р. після закінчення учнем I класу вчитель складав характеристику, у якій зазначалися рівень розвитку дитини та результати оволодіння нею всіма компонентами навчальної діяльності; ця характеристика заносилася до особової справи учня [7, 22]. Такі зміни засвідчували поступове посилення уваги до індивідуального розвитку молодшого школяра та розширення функцій оцінювання. Як і в попередні періоди, за відмінні успіхи у навчанні учні початкових класів нагороджувалися похвальним листом.

Позитивною зміною стало те, що з 2000–2001 н.р. усі учні незалежно від річного оцінювання переводилися до наступного класу та допускалися до державної підсумкової атестації [7, 19]. Це дало змогу подолати негативне явище другорічництва, що виникло ще наприкінці 1920-х рр. і особливо загострилося у 1950-х – 1970-х рр.

Отже, у 1991–2001 рр. контроль і оцінювання в початковій школі зазнали істотної трансформації. Поступово послаблювалися формалізовані та дисциплінарні практики, розширювалися форми підсумкового контролю, утверджувалося словесне оцінювання, змінювалося ставлення до неспішності та ролі оцінки в освітньому процесі.

Якісно новий період у розвитку контролю та оцінювання в початковій школі розпочався з 2001 р., коли було запроваджено принципово нову систему оцінювання навчальних досягнень, зорієнтовану на гуманізацію освітнього процесу, особистісний розвиток учня та підвищення об'єктивності оцінювання [9, 4]. Її основою став позитивний принцип, що передбачав урахування досягнень учня, а не фіксацію його невдач. Об'єктами оцінювання поряд із знаннями, уміннями і навичками визначалися також досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу. Відповідно було виокремлено критерії оцінювання (якість знань, сформованість умінь, рівень самостійності, досвід творчої діяльності) і запроваджено чотири рівні навчальних досягнень: початковий, середній, достатній і високий [21, 11–15].

Упродовж 2001–2010-х рр. відбувалося подальше оновлення контрольної-оцінювальної діяльності, зумовлене розвитком педагогічної теорії, утвердженням дитиноцентризму та компетентнісного підходу. Оцінювання дедалі більше розглядалося як цілісний процес збирання та аналізу інформації про рівень сформованості результатів навчання й формування на цій основі обґрунтованих суджень, спрямованих не лише на фіксацію досягнень, а й на підтримку індивідуального розвитку учня. Особливого значення набув перехід до формувального оцінювання, орієнтованого на розвиток компетентностей і наскрізних умінь, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, створення умов для розкриття їхніх здібностей і водночас підвищення якості освітнього процесу. Упровадження Концепції Нової української школи (2016) та Державного стандарту початкової освіти (2018) закріпило ці підходи, утвердивши оцінювання як важливий засіб навчання, розвитку й педагогічної підтримки учня [11].

Отже, розвиток контролю й оцінювання в початковій школі України на початку XXI ст. засвідчив логічне продовження тенденцій, що окреслилися наприкінці попереднього століття: послаблення формалізму, зміщення акценту з результату на процес навчання, посилення уваги до особистості дитини та її освітніх потреб. Перехід від 12-бальної системи до формувального оцінювання став закономірним етапом гуманізації української початкової освіти.

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Здійснений історико-педагогічний аналіз засвідчив, що розвиток контролю та оцінювання в початковій школі України упродовж 1920-х – 2020-х рр. був складним і суперечливим та визначався суспільно-політичними й педагогічними чинниками. У процесі дослідження встановлено, що еволюція контролю й оцінювання в початковій школі відбувалася від пошуків нових форм обліку навчальних результатів і відмови від традиційної бальної системи у 1920-х рр. – до утвердження в 1930-х – 1940-х рр. централізованої, уніфікованої та жорстко регламентованої моделі, зорієнтованої насамперед на облік знань, дисциплінування учнів і стандартизацію освітнього процесу. У наступні десятиліття за збереження високого ступеня нормативності поступово посилювалася увага до стимулювальної функції оцінювання, психологічних

особливостей молодших школярів, уточнення критеріїв і розширення форм контролю. Із середини 1980-х рр. виразніше окреслилися тенденції до подолання формалізму, посилення гуманістичної спрямованості оцінювання, розвитку словесних і безбальних його форм. У перше десятиліття незалежності України ці тенденції набули подальшого розвитку й завершилися запровадженням на початку 2000-х рр. нової системи оцінювання, побудованої на позитивному принципі та рівневому підході. Упродовж 2001 – 2010-х рр. у початковій школі зберігалася 12-бальна система оцінювання, однак подальший розвиток дитиноцентричних і компетентнісних засад освіти зумовив перехід до формульованого оцінювання, що набув системного характеру з початку 2020-х рр. Це означало зміщення акценту з фіксації результату на підтримку індивідуального поступу дитини, розвиток її мотивації та вміння вчитися.

З'ясовано, що історичний шлях розвитку контрольної-оцінювальної діяльності в початковій школі України створив підґрунтя для становлення сучасної системи, пов'язаної з формульованим оцінюванням, дитиноцентризмом, компетентнісною освітою та педагогікою партнерства. Отже, еволюція контролю й оцінювання в початковій школі України засвідчує поступовий перехід від формалізованого, переважно обліково-дисциплінарного підходу до оцінювання як засобу підтримки особистісного розвитку, навчального поступу й самореалізації молодшого школяра.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні особливостей запровадження формульованого оцінювання в умовах Нової української школи та аналізі ефективності сучасних оцінювальних практик.

References

1. Вказівки про порядок переведу в старші класи учнів I–IV класів і про перевідні і випускні екзамені в семирічній і середній школах та екзамені на атестат зрілості. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1957. № 9. С. 11–14.
Vkazivky pro poriadok perevodu v starshi klasy uchniv I–IV klasiv i pro perevidni i vypusknii ekzamény v seymyrichnii i serednii shkoli ta ekzamény na atestat zrilosti [Instructions on the procedure for promoting students of grades I–IV to higher grades and on transfer and final examinations in seven-year and secondary schools and examinations for the certificate of maturity] (1957). *Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR*, 9, 11–14. [in Ukrainian].
2. Гавриленко Т. Новації в освітньому процесі початкової школи в Україні (1991–2001 рр.). *Освітній дискурс. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2018. № 9. С. 42–57.
Havrylenko, T. (2018). Novatsii v osvithnomu protsesi pochatkovoï shkoly v Ukraini (1991–2001 rr.) [Innovations in the educational process of primary school in Ukraine (1991–2001)]. *Osvitnii dyskurs. Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, 9, 42–57. [in Ukrainian].
3. Гавриленко Т. Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині XX – на початку XXI століття: історико-педагогічний аспект : монографія. Київ : Фенікс, 2019. 384 с.
Havrylenko, T. (2019). *Rozvytok pochatkovoï osvity v Ukraini u druhiï polovyni XX – na pochatku XXI stolittia: istoryko-pedahohichni aspekt* [Development of primary education in Ukraine in the second half of the twentieth and at the beginning of the twenty-first century: historical and pedagogical aspect]. Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
4. Гавриленко Т. Тенденції розвитку початкової освіти в УСРР у 1920-х роках. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. № 2. С. 133–136.
Havrylenko, T. (2012). Tendentsii rozvytku pochatkovoï osvity v USSR u 1920-kh rokakh [Trends in the development of primary education in the Ukrainian SSR in the 1920s]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 133–136. [in Ukrainian].
5. Гавриленко Т. Уніфікація початкової освіти в Україні у 1930-х роках. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 101. С. 67–72.
Havrylenko, T. (2012). Unifikatsiia pochatkovoï osvity v Ukraini u 1930-kh rokakh [Unification of primary education in Ukraine in the 1930s]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*, 101, 67–72. [in Ukrainian].
6. Інструкція про оцінки за поведінку, за старанність у навчанні і суспільно корисній праці учнів загальноосвітніх шкіл. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1985. № 17. С. 7–10.

- Instruktsiia pro otsinky za povedinku, za starannist u navchanni i suspilno korysnii pratsi uchniv zahalnoosvitnikh shkil [Instruction on grades for conduct, diligence in studies and socially useful work of students of general secondary schools] (1985). *Zbirnyk nakaziv ta instruktsii Ministerstva osvity Ukrainy RSR*, 17, 7–10. [in Ukrainian].
7. Інструкція про переведення та випуск учнів навчальних закладів системи загальної середньої освіти усіх типів та форм власності. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 2001. № 7. С. 17–24.
Instruktsiia pro perevedennia ta vypusk uchniv navchalnykh zakladiv systemy zahalnoi serednoi osvity usikh typiv ta form vlasnosti [Instruction on promotion and graduation of students of general secondary education institutions of all types and forms of ownership] (2001). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, 7, 17–24. [in Ukrainian].
 8. Інструкція про підготовку та проведення перевірочних іспитів у початковій, неповній середній та середній школі. *Збірник наказів НКО УРСР*. 1937. № 6. С. 3–7.
Instruktsiia pro pidhotovku ta provedennia perevirochnykh ispytiv u pochatkovii, nepovnii serednii ta serednii shkoli [Instruction on the preparation and conduct of verification examinations in primary, incomplete secondary and secondary school] (1937). *Zbirnyk nakaziv NKO URSR*, 6, 3–7. [in Ukrainian].
 9. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). *Початкова школа*. 2002. № 3. С. 1–6.
Kontseptsiia zahalnoi serednoi osvity (12-richna shkola) [Concept of general secondary education (12-year school)]. (2002). *Pochatkova shkola*, 3, 1–6. [in Ukrainian].
 10. Критерії та норми оцінювання знань, умінь і навичок учнів. *Початкова школа*. 1983. № 6. С. 64–75.
Kryterii ta normy otsiniuvannia znan, umin i navychok uchniv [Criteria and standards for assessing students' knowledge, abilities and skills]. (1983). *Pochatkova shkola*, 6, 64–75. [in Ukrainian].
 11. Методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів 1–4 класів закладів загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0813729-21#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
Metodychni rekomendatsii shchodo otsiniuvannia rezultativ navchannia uchniv 1–4 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Methodological recommendations for assessing the learning outcomes of students in grades 1–4 of general secondary education institutions] (2021). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0813729-21#Text>. [in Ukrainian].
 12. Наказ Наркома освіти тов. Затонського «Про оцінку успішності учнів». *Збірник наказів НКО УСРР*. 1935. № 30. С. 5–7.
Nakaz Narkoma osvity tov. Zatonskoho «Pro otsinku uspishnosti uchniv» [Order of People's Commissar of Education Comrade Zatonsky «On the assessment of students' achievement»]. (1935). *Zbirnyk nakaziv NKO USRR*, 30, 5–7. [in Ukrainian].
 13. Норми оцінок успішності учнів з української і російської мов та арифметики у I–IV класах початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР / Упр. шк. М-ва освіти УРСР. Київ: Рад. шк., 1949. 31 с.
Upravlinnia shkil Ministerstva osvity URSR (1949). *Normy otsinok uspishnosti uchniv z ukrainskoi i rosiiskoi mov ta aryfmetryky u I–IV klasakh pochatkovykh, seymyrichnykh i serednikh shkil URSR* [Standards for assessing students' achievement in Ukrainian and Russian languages and arithmetic in grades I–IV of primary, seven-year and secondary schools of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
 14. Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 2001. № 1. С. 3–12.
Polozhennia pro derzhavnu pidsumkovu atestatsiiu uchniv (vykhovantsiv) u systemi zahalnoi serednoi osvity [Regulations on state final certification of students in the system of general secondary education] (2001). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, 1, 3–12. [in Ukrainian].
 15. Предик А. А. Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті – 90-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Чернівці, 2009. 20 с.
Predyk, A. A. (2009). *Problema otsiniuvannia navchalnoi diialnosti uchniv pochatkovoï shkoly v Ukraini (50-ti – 90-ti roky XX stolittia)* [The problem of assessing the educational activity of primary school students in Ukraine (the 1950s–1990s)]: Extended abstract of candidate's thesis. Chernivtsi. [in Ukrainian].

16. Про єдині вимоги до усної і писемної мови учнів, до проведення письмових робіт і перевірки зошитів. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1981. № 21. С. 3–16.
Pro yedyni vymohy do usnoi i pysemnoi movy uchniv, do provedennia pysmovykh robot i perevirky zoshytiv [On uniform requirements for students' oral and written language, for conducting written work and checking notebooks] (1981). *Zbirnyk nakaziv ta instruktsii Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR*, 21, 3–16. [in Ukrainian].
17. Про перевідні і випускні экзамены та экзамены на атестат зрілості в школах УРСР у 1954/55 навчальному році. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1955. № 9. С. 3–5.
Pro perevidni i vypusknii ekzameny ta ekzameny na atestat zrilosti v shkolakh URSR u 1954/55 navchalnomu rotsi [On transfer and final examinations and examinations for the certificate of maturity in schools of the Ukrainian SSR in the 1954/55 academic year] (1955). *Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR*, 9, 3–5. [in Ukrainian].
18. Савченко О. Я. *Дидактика початкової освіти* : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoї osvity [Didactics of primary education]*. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
19. Савченко О. Я. Дидактичні особливості уроку для учнів шестирічного віку. *Навчання і виховання шестирічних першокласників*: зб. ст. / упоряд. К. Прищеп. Київ, 1990. С. 70–83.
Savchenko, O. Ya. (1990). *Dydaktychni osoblyvosti uroku dlia uchniv shestyrichnoho viku [Didactic features of a lesson for six-year-old students]*. In K. S. Pryshchepa (Ed.), *Navchannia i vykhovannia shestyrichnykh pershoklasnykyv [Teaching and upbringing of six-year-old first-graders]* (pp. 70–83). Kyiv. [in Ukrainian].
20. Савченко О. Я. Ретроспективний аналіз стану проблеми контролю й оцінювання успішності учнів (період радянської школи). *Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу* / Савченко О. Я., Бібік Н. М. та ін. Київ, 2012. С. 6–13.
Savchenko, O. Ya. (2012). *Retrospektyvnyi analiz stanu problemy kontroliu y otsiniuvannia uspishnosti uchniv (period radianskoi shkoly) [Retrospective analysis of the state of the problem of control and assessment of students' achievement (the period of the Soviet school)]*. In O. Ya. Savchenko, N. M. Bibik et al., *Dydaktyko-metodychne zabezpechennia kontroliu ta otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen molodshykh shkoliariv na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu* (pp. 6–13). Kyiv. [in Ukrainian].
21. Система контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. *Початкова школа*. 2001. № 10. С. 11–69.
Systema kontroliu ta otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv pochatkovoї shkoly [System of control and assessment of primary school students' learning achievements]. (2001). *Pochatkova shkola*, 10, 11–69. [in Ukrainian].
22. Скрипченко Н. Ф. Критерії і норми оцінок з читання. *Початкова школа*. 1972. № 3. С. 31–32.
Skrypchenko, N. F. (1972). *Kryterii i normy otsinok z chytannia [Criteria and standards of assessment in reading]*. *Pochatkova shkola*, 3, 31–32. [in Ukrainian].
23. Стецюк А. А. Поточний облік поведінки учнів. *Радянська школа*. 1965. № 1. С. 64–65.
Stetsiuk, A. A. (1965). *Potochnyi oblik povedinky uchniv [Current record of students' behaviour]*. *Radianska shkola*, 1, 64–65. [in Ukrainian].
24. Чупахіна С. В. Проблеми оцінювання навчальних досягнень дітей 6–7-річного віку у закладах освіти України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. 19 с.
Chupakhina, S. V. (2007). *Problemy otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen ditei 6–7-richnoho viku u zakladyakh osvity Ukrainy (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) [Problems of assessing the educational achievements of children aged 6–7 in educational institutions of Ukraine (the second half of the twentieth – beginning of the twenty-first century)]*: Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

HAVRYLENKO Tetiana

<https://orcid.org/0000-0001-9412-5805>

SCOPUS ID 57205144675

Researcher ID AAC-8803-2022

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Preschool and Primary Education,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: leonida13@ukr.net

CONTROL AND ASSESSMENT IN PRIMARY SCHOOL IN UKRAINE:
FROM FORMALISM TO HUMANIZATION
(1920s–2020s)

Purpose. The purpose of the study is to conduct a retrospective analysis of the development of control and assessment as components of the educational process in primary schools of Ukraine during the 1920s–2020s and to identify the main trends in their transformation from formalized to humanistically oriented approaches.

Methodology. The article was prepared on the basis of historiographical, source-based, problem-chronological, comparative-historical, hermeneutic, and systemic approaches. Their application made it possible to determine the state of scholarly development of the problem, analyze the research sources, trace changes in the control and assessment of younger students' learning achievements during the 1920s–2020s, compare their functions, forms, methods, and criteria in different periods of primary education development, and generalize the transformations of assessment activity.

Scientific novelty. The scientific novelty of the study lies in the fact that the development of control and assessment in primary schools of Ukraine has for the first time been comprehensively traced within broad chronological boundaries, from the 1920s to the 2020s. The trends and factors of the transformation of assessment activity have been clarified, and its evolution from a formalized approach to a humanistically oriented model of assessment has been demonstrated.

Conclusions. It has been established that the development of control and assessment in primary schools of Ukraine was complex and contradictory. The leading trends were the dominance of a formalized approach, the gradual expansion of assessment functions, consideration of children's age and individual characteristics, the strengthening of humanistic principles, and the reorientation of assessment toward the personal development of the younger schoolchild.

Keywords: primary school, control, assessment, younger schoolchildren, humanization, formative assessment, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2026

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор О.О. Лілік